

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.30>

СУДОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНСТИТУЦІЙНИХ АКТАХ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Паталаха І.О.,
*аспірант кафедри теорії та історії держави та права,
конституційного права та прав людини
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0007-0934-2030*

Паталаха І.О. Судові гарантії прав людини в конституційних актах Великобританії.

Автор на основі аналізу змісту конкретних положень конституційних актів, що мають безпосереднє відношення до діяльності суду (Великої Хартії Вольностей (Magna Carta), Habeas Corpus Act, Білль про права) дійшов висновку про їх винятково важливу роль у процесі утвердження та практичної реалізації ідеї справедливого суду спочатку в Англії, а згодом і в інших державах, орієнтованих на демократичні цінності.

Обґрунтовано, що Велика Хартія Вольностей, як конституційний акт договірної правотворчості, закріпила юридичні гарантії прав переважно представників англійської аристократії, що слугували виявом обмеження королівської влади, а саме: обов'язкові вимоги до кандидатів на посаду судді (знання закону королівства і бажання сумлінно виконувати його); виключне право королівських судів здійснювати судочинство у справах, підсудних короні; забезпечення реалізації принципу недоторканності суддів; імперативну вимогу дотримання строків судочинства, що необхідні для процесуального оформлення судових рішень; недопущення свавільного звинувачення людей у вчиненні правопорушень та заборону ордалій як елементу інквізиційного процесу, що набув поширення в епоху Середньовіччя.

Доведено, що ухвалення Парламентом Англії в 1679 р. Habeas Corpus Act ознаменувало новий етап у захисті прав підданих англійського монарха від необґрунтованого кримінального переслідування. На відміну від Великої Хартії Вольностей, що гарантувала окремі привілеї для аристократії, процедура Habeas Corpus виявилася дієвою юридичною гарантією захисту прав усіх підданих короля, в межах якої кожному надавалась можливість ініціювати перевірку судом законності й обґрунтованості підстав ув'язнення. Аргументовано, що ефективність цієї процедури забезпечувалась штрафними санкціями для суддів у разі їх необґрунтованої відмови ухвалити наказ Habeas Corpus, а також чиновників, які нехтували таким наказом.

Обґрунтовано, що згодом ця процедура була імплементована в законодавство багатьох держав світу, чим довела свою життєздатність та ефективність як важлива юридична гарантія судового захисту прав людини.

Аргументовано, що Білль про права 1689 р. встановив межі влади англійського короля, визначив права Парламенту, а також закріпив юридичні гарантії, покликані запобігти порушенню прав людини з боку суду та створив необхідні умови для здійснення кримінального правосуддя.

Ключові слова: конституційні акти, Велика Хартія Вольностей (Magna Carta), Habeas Corpus Act (Акт про краще забезпечення свободи підданого та про запобігання ув'язненням за морями), процедура Habeas Corpus Act, судовий наказ Habeas Corpus, Білль про права, юридичні (судові) гарантії прав людини, справедливий суд.

Patalakha I.O. Judicial guarantees of human rights in the constitutional acts of Great Britain.

Based on the analysis of the content of specific provisions of constitutional acts that are directly related to the activity of the court (Magna Carta, Habeas Corpus Act, Bill of Rights), the author came to the conclusion about their exceptionally important role in the process of establishing and practical implementation of the idea of a fair court first in England, and later in other states focused on democratic values.

The author has proven that the Magna Carta, as a constitutional act of contractual law-making, established legal guarantees of the rights mainly for representatives of the English aristocracy, which served as a limitation of royal power, namely: mandatory requirements for candidates for the position of judge (awareness of the law of the kingdom and the desire to faithfully fulfill it); the exclusive right of the royal courts to administer justice in cases which are subject to the crown; ensuring the implementation of the principle of judicial immunity; the imperative requirement to comply with the terms of judicial proceedings, which are necessary for procedural registration of judgements; prevention of arbitrary accusation of people for committing crimes and the prohibition of ordeals as an element of the inquisition process, which became widespread in the Middle Ages.

The author states that the adoption of the Habeas Corpus Act by the Parliament of England in 1679 marked a new stage in the protection of the rights for the subjects of the English monarch from unjustified criminal prosecution. Unlike the Magna Carta, which guaranteed certain privileges for the aristocracy, the Habeas Corpus procedure proved to be an effective legal guarantee for the protection of the rights of all the king's subjects, within which everyone was given the opportunity to initiate a judicial review of the legality and reasonableness of the grounds for imprisonment. The author argues that the effectiveness of this procedure was ensured by penal sanctions for judges in the event of their unjustified refusal to issue a Habeas Corpus warrant, as well as officials who neglected such a writ.

The author substantiates that later this procedure was implemented in the legislation of many countries of the world, thus proving its viability and effectiveness as an important legal guarantee of judicial protection of human rights.

He argues that the Bill of Rights of 1689 set the limits to the English king's power, defining the rights of the Parliament, as well as established legal guarantees designed to prevent the violation of human rights by the court and makes the necessary conditions for criminal justice.

Key words: constitutional acts, Magna Carta, Habeas Corpus Act, the procedure of the Habeas Corpus Act, writ of Habeas Corpus, Bill of Rights, legal (judicial) guarantees of human rights, fair trial.

Постановка проблеми. Після проголошення незалежності України та ухвалення Основного Закону держави, українське суспільство стало на шлях розбудови України як демократичної, соціальної і правової держави. Трансформація української державності в правову вимагає реформування не лише різних сфер суспільного життя, але й окремих принципово важливих сфер державної діяльності. Йдеться, зокрема, про сферу правосуддя. У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває питання вдосконалення юридичних (судових) гарантій захисту прав людини, як однієї з важливих задач судової реформи в Україні. Переконали, що така реформа має проводитись на основі позитивного історичного досвіду провідних демократій світу, зокрема, Великої Британії.

Метою цієї статті є визначення юридичних (зокрема, судових) гарантій прав людини, закріплених в конституційних актах Великої Британії – Великій Хартії Вольностей (Magna Carta), Habeas Corpus Act та Біллі про права.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність використання таких елементів методології права: 1) принципу історизму, що вимагає розгляду вищезгаданих конституційних актів Великої Британії у контексті відповідної історичної епохи та з урахуванням тієї ролі, яку вони відіграли у розвитку судочинства (а згодом, і правосуддя) в Англії, а також інших державах світу, для яких людина та її права розглядаються як найвищі соціальні цінності; 2) діалектичного методологічного підходу, що ґрунтується на ідеях взаємозв'язку та розвитку явищ державно-правової дійсності. В межах цього дослідження принципи взаємозв'язку та розвитку були використані в процесі пізнання змісту конституційних актів Великої Британії у їх діалектичному взаємозв'язку з системою англійського судочинства; 3) герменевтичний методологічний підхід та спеціально-юридичний метод пізнання уможливили розкриття змісту конкретних положень Великої Хартії Вольностей (Magna Carta), Habeas Corpus Act та Біллі про права, що торкаються організації та діяльності англійських судів; 4) логічний метод, за допомогою якого сформульовано узагальнюючі висновки, що відображають результати проведеного дослідження.

Стан опрацювання проблематики. Правові акти, як складова частина неписаної конституції Великої Британії, зокрема, Велика Хартія Вольностей (Magna Carta), Habeas Corpus Act, 1679 р. та Білль про права 1689 р. постійно перебувають у фокусі уваги представників різних правничих наук: історії держави і права, теорії держави і права, конституційного права й ін. Традиційно вчені звертаються до цих юридичних документів у зв'язку з висвітленням питань обмеження

влади англійського монарха, становленням та розвитком теорії прав людини, класифікацією поняття конституція та визначенням видової приналежності конституції Великобританії й ін. Водночас, недостатньо дослідженим у працях вітчизняних і зарубіжних учених (якщо не брати до уваги процедуру Habeas Corpus Act) є питання конституювання юридичних (зокрема, судових) гарантій прав людини, як відображення прогресивних змін в системі англійського судочинства XIII–XVII ст.ст., спрямованих на практичне втілення в життя ідеї справедливого суду не лише для привілейованого класу аристократів, але й для усіх підданих монарха.

Виклад основного матеріалу. Першим конституційним актом вважається Велика Хартія Вольностей (Magna Carta), ухвалена в Англії в 1215 році. Цим юридичним документом було обмежено права монарха, а також гарантовано права феодалної знаті. Принагідно відзначити, що частина норм Magna Carta присвячена питанням призначення суддів на посади, а також здійснення ними судочинства. Зокрема, статтею 45 Великої Хартії Вольностей гарантовано, що судді мають призначатися лише з числа тих, хто знає закон королівства і має бажання сумлінно виконувати його [1].

Стаття 24 Magna Carta фактично забороняла розбирати справи, підсудні короні, шерифам, констеблям, коронерам та іншим королівським урядникам. Аналізована норма права закріпила за королівськими судами виключне право здійснювати судочинство у справах, підсудних короні [1].

Зміст статті 18 Великої Хартії Вольностей мав сприяти забезпеченню реалізації принципу неупередженості суддів. Підтвердженням цьому слугує такий її припис: «Розслідування про нове захоплення, про смерть попередника і про останнє представлення на парафію повинні проводитися тільки у своїх графствах і в такий спосіб: ми або, якщо ми перебуватимемо за межами королівства, наш верховний юстиціарій, будемо досилати двох суддів у кожне графство чотири рази на рік, котрі вкупі з чотирма лицарями кожного графства, обраними графством, повинні будуть розбирати в графстві у певний день і в певному місці графства вищезазначені асизи» [1].

Стаття 19 аналізованого нами юридичного документу мала слугувати важливою гарантією не стільки розумних, скільки необхідних у сучасному розумінні строків здійснення судочинства. Про це свідчить такий її припис: «Якщо в день, визначений для зібрання графства, вищезазначені асизи не можуть бути розглянуті, то повинно залишитися стільки лицарів і вільних державців із тих, котрі були присутні цього дня на зборах графства, аби з їхньою допомогою могли бути складені належним чином судові вирокі, відповідно до того, більш важлива чи менш важлива буде кожна зі справ (котрі підлягають їх вирішенню)».

На особливу увагу в контексті дослідження розвитку ідеї справедливого суду заслуговує стаття 38 Великої Хартії Вольностей, що мала на меті позбутися ордалій – несправедливого середньовічного способу встановлення винуватості людини *за так званим судом божим*, що передбачав випробуванням вогнем, водою, розжареним залізом і т. ін. [2].

Свідченням цьому слугує відповідна норма Magna Carta, а саме: «жоден урядник не повинен притягати кого-небудь до відповіді (на суді, із застосуванням ордалій) лише на підставі своєї власної усної заяви, не залучаючи для цього свідків, які заслуговують довіри» [3].

Другою важливою складовою неписаної конституції Великої Британії вважається Habeas Corpus Act, 1679 р. (його повна україномовна назва «Акт про краще забезпечення свободи підданого та про запобігання ув'язненням за морями»). Даючи оцінку цьому юридичному документу, О. Мироненко обґрунтовано зазначає: «Змістовний стрижень Хабеас корпус акт 1679 р. – визначення процедури і строків перевірки судом законності та обґрунтованості арешту (затримання) і подальшого перебування особи під вартою» [4, с. 318].

Аналіз змісту «Акту про краще забезпечення свободи підданого та про запобігання ув'язненням за морями» дозволяє виокремити коло суб'єктів, задіяних у цій процедурі, визначити їх роль (включно з правами й обов'язками), строки вчинення визначених Хабеас корпус актом дій, а також юридичні гарантії, покликані забезпечити дієвість цієї процедури.

Зміст ст. 2 аналізованого акта свідчить про те, що право ініціювати процедуру та вимагати від суду наказ Хабеас корпус належить заарештованому, його довіреній особі або будь-кому з громадян [5, с. 403].

Обов'язок присудити й дарувати наказ Хабеас корпус покладається на лорда-канцлера, суддю або баронів (ст.ст. 2, 3). Ці накази мають бути помічені «per statum tricesmo primo Caroi secundii regis» і підписані вищезгаданими особами.

Шерифи чи тюремники, визначені як адресати наказу, разом з доставкою до суду заарештованого, мають докладно викласти причини арешту [6]. Актом про краще забезпечення свободи підданого та про запобігання ув'язненням за морями передбачено такі види процедурних строків:

1) строк, протягом якого чиновники (шерифи чи тюремники) повинні виконати наказ Habeas corpus і приставити особу заарештованого або затриманого до лорда-канцлера або до суддів, або до тієї особи, перед якою зазначений наказ має бути виконаний і одночасно засвідчити справжні причини затримання або ув'язнення. Цей строк складає від трьох до двадцяти днів і залежить від відстані між місцем знаходження ув'язненої особи та місцем перебування суб'єкта, уповноваженого на ухвалення такого наказу (ст. 2) [6].

2) дводенний строк, протягом якого лорд-канцлер, або суддя, або барон мають звільнити заінтересовану особу, приставлену до них (тобто, ув'язненого) з ув'язнення, взявши з нього зобов'язання з однією або більше поруками з'явитися до суду в наступну сесію в тому графстві, місті або містечку, де було вчинено арешт або де було вчинено злочин, або з'явитися до такого іншого суду, якому підсудний зазначений злочин (ст. 3) [5, с. 404].

Крім регламентації процедури і строків перевірки судом законності й обґрунтованості арешту (затримання), Habeas corpus акт містить штрафні санкції (що одночасно є юридичними гарантіями), покликані забезпечити результативність цієї процедури. Зокрема, стаття 5 аналізованого правового акта закріплює такий припис: «Якщо які-небудь чиновники знехтують зазначений вище наказ або відмовляться його виконати, або приставити особу ув'язненого або ж протягом 6 годин після вимоги про те, не видадуть заявникові вимоги копію наказу про арешт і затримання такого-то ув'язненого, якого вони цим зобов'язуються видати на вимогу, – то в такому випадку особа, під охороною якої перебуває ув'язнений, підлягає після першої провини штрафів на користь ув'язненої або потерпілої особи в сумі сто фунтів, а після другої провини – штрафів в сумі 200 фунтів, причому буде визнана нездатною займати свою посаду» [6].

Принагідно відзначити, що суб'єктом штрафної відповідальності в розумінні Акта про краще забезпечення свободи підданого та про запобігання ув'язненням за морями можуть виступати не лише виконавці наказу Habeas Corpus Act – шериф чи тюремник, але й судді чи навіть лорд-канцлер. Такий умовивід впливає зі змісту ст. 10 Habeas corpus акт, що гарантує всякому ув'язненому право робити заяви й одержувати свій Habeas Corpus із суддів і якщо лорд-канцлер або судді відмовлять хоча б у вакаційний час, в якому-небудь наказі Habeas Corpus, який повинен бути виданий згідно з цим актом, то вони будуть кожний окремо підлягати штрафів в сумі 500 фунтів на користь потерпілої особи [6].

Вагомим запобіжним засобом від застосування необґрунтованого арешту за той самий вчинок слугує ст. 6 Habeas Corpus Act. Відповідно до цієї статті «ніяка особа або особи, звільнені по якому-небудь Habeas Corpus не можуть бути коли-небудь надалі ув'язнені або заарештовані за той самий злочин, якою б то не було особою, інакше як за законним ходом судової справи або з наказу суду. Якщо інші особи завідомо всупереч цьому актові знову заарештують або спонукають знову заарештувати або ув'язнити за той же злочин або уявний злочин всяку особу, звільнену або випущену, то вони заплатять ув'язненій або потерпілій особі штраф у сумі 500 фунтів» [6].

Третьою важливою складовою неписаної конституції Великобританії є Білль про права 1689 р. Цей юридичний документ англійського Парламенту не лише встановлює межі влади монарха та визначає права Парламенту, але й містить юридичні гарантії, що покликані запобігти порушенню прав людини з боку суду, а також створити необхідні умови для здійснення кримінального правосуддя. Така загальна оцінка цього юридичного документа підтверджується конкретними його положеннями:

1) заснування Суду комісарів у церковних справах і всілякі інші заснування та суди подібного роду визнаються незаконними й згубними;

2) стягування зборів на користь і в розпорядження Корони під приводом прерогативи, без згоди Парламенту або за довший час, або в іншому порядку, ніж установив Парламент, визнається незаконним;

3) незаконними визнані всілякі затримання і переслідування підданих за звернення з клопотаннями до короля;

4) не повинна бути утискувана або оспорювана в будь-якому суді або місці, окрім Парламенту, свобода слова, дебатів і актів у Парламенті;

5) не повинно бути вимоги надмірних застав, ані накладання надмірних штрафів або жорстких і незвичайних покарань;

до засудження незаконними й недійсними визнавалися всі надання й обіцянки з сум, очікуваних від штрафів і конфіскацій [6].

На окрему увагу заслуговує те положення аналізованого нами юридичного документа, що має на меті упорядкувати списки присяжних, а також визначає коло осіб, які можуть бути присяжними у справах про зраду.

Підтвердженням цього умовиводу слугує таке положення Білля про права: «присяжні повинні бути належним чином внесені у списки і прикликані до черги; присяжні, які вирішують долю людини у справах про зраду, повинні бути вільними землевласниками» [6].

Висновки. Аналіз усього вищевикладеного дає підстави для таких узагальнюючих положень:

I. Велика Хартія Вольностей, як конституційний акт договірної правотворчості, закріпила такі юридичні гарантії прав переважно представників англійської аристократії, що слугували виявом обмеження королівської влади:

1) знання закону королівства і бажання сумлінно виконувати його як обов'язкові вимоги до кандидатів на посаду судді;

2) виключне право королівських судів здійснювати судочинство у справах, підсудних короні;

3) забезпечення реалізації принципу недоторканності суддів;

4) імперативна вимога дотримання строків судочинства, необхідних для процесуального оформлення судових рішень;

5) недопущення свавільного звинувачення людей у вчиненні правопорушень та заборона ордалій як елементу інквізиційного процесу, що набув поширення в епоху Середньовіччя.

II. Ухвалення в 1679 р. Парламентом Англії Habeas Corpus Act (Акта про краще забезпечення свободи підданого та про запобігання ув'язненням за морями) без перебільшення стало долею подією, що ознаменувала новий етап у захисті прав підданих англійського монарха від необгрунтованого кримінального переслідування. На відміну від Великої Хартії Вольностей, що гарантувала окремі привілеї для аристократії, процедура Habeas Corpus виявилася дієвою юридичною гарантією захисту прав усіх підданих короля, в межах якої кожному надавалась можливість ініціювати перевірку судом законності й обгрунтованості підстав ув'язнення. Ефективність цієї процедури забезпечувалась штрафними санкціями для суддів у разі їх відмови ухвалити наказ Habeas Corpus, а також чиновників, які нехтували таким наказом. Згодом ця процедура була імплементована в законодавство багатьох держав світу, чим довела свою життєздатність та ефективність як важлива юридична гарантія судового захисту прав людини.

III. Білля про права 1689 р не лише встановив межі влади монарха та визначив права Парламенту, але й закріпив юридичні гарантії, покликані запобігти порушенню прав людини з боку суду, а також створив необхідні умови для здійснення кримінального правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Велика Хартія Вольностей (Magna Carta). URL: <https://maysterni.com/publication.php?id=107962>.
2. Тлумачний словник української мови. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%9E%D0%A0%D0%94%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%87>.
3. Magna Carta, 1215. URL: <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/magna-carta/british-library-magna-carta-1215-runnymede>.
4. Мироненко О.М. Хабеас корпус акт 1679. Юридична енциклопедія: в 6-ти т. Київ. «Укр. енцикл». Т. 6, 2004. С. 318-319.
5. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія-практикум: навч. посіб. / авт. кол.: І.А. Логвиненко, Ю.О. Загуменна, О.А. Гавриленко та ін.; за заг. ред.. О.М. Бандурки; МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2023. 904 с.
6. Habeas Corpus Act 31 Car. 2, c. 2, 27 May 1679. URL: https://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/a1_9_2s2.html.